

Nationaal Vrijheidsonderzoek **meting 2008**

Opiniedeel

Dieter Verhue, Harmen Binnema & Rogier van Kalmthout

april 2008

Inhoud

	Inleiding	1
	Samenvatting	2
1	Hoe vrij en solidair gaan we met elkaar om?	7
1.1	Meer zorgen over egoïsme en individualisme	7
1.2	Individuele waarden breder gedeeld dan sociale waarden	9
1.3	Afnemende solidariteit bedreigt de vrijheid	11
1.4	Solidariteit zal verder afnemen, individualisme en kloof tussen arm en rijk nemen toe	14
1.5	Solidariteit wordt getoond door steunen van goede doelen en vrijwilligerswerk	17
2	Vrijheid en solidariteit in internationaal perspectief	22
2.1	Terrorisme, oorlog en milieu grootste internationale zorgen	22
2.2	Wereldvrede misschien mogelijk, bevorderen van democratie hard nodig	24
2.3	Mensenrechten en ontwikkelingshulp gaan voor economische belangen	26
2.4	Op arbeidsomstandigheden wordt weinig gelet, wel bereidheid tot boycot	28
3	Vrijheid en grondrechten	30
3.1	Je aan de wet houden is een plicht, vrijwilligerswerk een vrije keuze	30
3.2	Vrijheid van meningsuiting, maar met respect voor anderen	32
3.3	Overheid moet privacy meer beschermen, burgers moeten elkaars mening meer respecteren	34
	Bijlagen	
	Bijlage 1 Onderzoeksverantwoording	

Inleiding

Achtergronden

Het Nationaal Vrijheidsonderzoek is opgezet om de beleving van burgers ten aanzien van 4 en 5 mei te monitoren. Het Nationaal Comité 4 en 5 mei wil graag inzicht verwerven in de opvattingen van burgers over onderwerpen die gerelateerd zijn aan vrijheid, grondrechten en de democratische rechtsstaat (nationaal en internationaal). Dit wordt gedaan ten behoeve van het debat over de vrijheid, dat met name op 5 mei op vele plaatsen in het land gevoerd wordt. Hoe verantwoordelijk voelen Nederlanders zich voor die vrijheid en waar liggen de dilemma's en discussiepunten?

Dit rapport beschrijft de beleving door de burgers begin 2008. Het betreft de zevende meting in een jaarlijkse serie die begonnen is in 2002. Het onderzoek vindt plaats in opdracht van het Nationaal Comité 4 en 5 mei.

Het Nationaal Comité kiest jaarlijks een ander onderwerp als invalshoek voor het aan orde stellen van het motto 'Vrijheid maak je met elkaar', dat centraal staat in de beleidsperiode 2006-2010. Dit jaar is gekozen voor 'Vrijheid en solidariteit'.

Naast het voorliggende opiniedeel, is er ook een draagvlakdeel van het nationaal vrijheidsonderzoek, waarin wordt ingegaan op het draagvlak voor de dodenherdenking op 4 mei en de viering van bevrijdingsdag op 5 mei.

Opbouw van het rapport

Het eerste deel van dit onderzoek gaat in op de opinievorming rond vrijheid en democratie. Ingegaan wordt op de verhouding tussen vrijheid en solidariteit in, de omgang tussen mensen onderling (hoofdstuk 1), in de internationale context (hoofdstuk 2) en in de relatie tussen burgers en de staat (hoofdstuk 3).

In de periode dat het onderzoek plaatsvond was de maatschappelijke discussie over de film Fitna van Geert Wilders nog niet losgebarsten. Ook waren er geen andere gebeurtenissen die naar verwachting grote invloed op de uitkomsten van het onderzoek hebben gehad.

Samenvatting

Inleiding

Het Nationaal Vrijheidsonderzoek is opgezet om de beleving van burgers ten aanzien van 4 en 5 mei te monitoren. Het Nationaal Comité kiest ieder jaar een ander onderwerp als invalshoek voor het aan orde stellen van het motto 'Vrijheid maak je met elkaar', dat centraal staat in de beleidsperiode 2006-2010. Dit jaar is gekozen voor 'Vrijheid en solidariteit'.

Solidariteit kan worden gezien als een voorwaarde om vrij te zijn. Als mensen elkaar willen helpen en voor elkaars rechten willen opkomen, kan vrijheid geborgd worden. Zoals René Grotenhuis (Cordaid) het verwoordt: "Solidariteit is voor de lange termijn, is verbondenheid en bereidheid mee te helpen voor meerdere jaren. Duurzame vrijheid maken we met elkaar."¹

Naast het voorliggende opiniedeel, is er ook een draagvlakdeel van het nationaal vrijheidsonderzoek, waarin wordt ingegaan op het draagvlak voor de dodenherdenking op 4 mei en de viering van bevrijdingsdag op 5 mei.

Aan het onderzoek hebben N=967 personen van 13 jaar en ouder deelgenomen, representatief naar de achtergrondkenmerken van de Nederlandse bevolking. Het veldwerk is uitgevoerd van 22 februari tot en met 2 maart 2008.

Hoe vrij en solidair gaan we met elkaar om?

Zorgen over egoïsme en individualisme nemen toe, individuele waarden worden als het meest gedeeld beschouwd

Net als in de vorige jaren maakt men zich in Nederland het meeste zorgen over agressie en geweld, gevolgd door criminaliteit. Men maakt zich relatief vaak zorgen over egoïsme of individualisme en de zorg daarover wordt met de jaren duidelijk groter. Als we solidariteit als tegenpool zien van egoïsme en individualisme, ervaart men daarmee dus ook een afname van solidariteit in Nederland.

Solidariteit hoort bij de waarden die in mindere mate als gedeeld worden ervaren, net als andere sociale waarden zoals gelijkwaardigheid, bescherming van minderheden, en

---

¹ Het essay "Duurzame vrijheid maken we met elkaar" van René Grotenhuis is te vinden op www.4en5mei.nl

gemeenschapszin. Een waarde als individuele vrijheid wordt als meer gedeeld ervaren. Men is dus relatief vaak van mening dat iedereen in Nederland deze waarde nastreeft.

De mate waarin maatschappelijke waarden als gedeeld worden ervaren is zeer stabiel in de tijd. Wel is er een lichte trend dat belangrijke waarden die met vrijheid en democratie te maken hebben als minder gedeeld worden ervaren. Dit geldt met name voor de waarden gelijkwaardigheid, bescherming van minderheden en respect voor anderen.

Solidariteit betekent anderen helpen en opkomen voor de vrijheid van anderen

Als Nederlanders wordt gevraagd wat 'solidariteit' voor hen betekent, noemen zij vaak anderen helpen of voor anderen opkomen, samen "ergens voor gaan", respect hebben voor anderen en saamhorigheid. "Solidariteit betekent dat alle mensen in Nederland, en zeker degenen die in onvrijheid leven of die niet gelijkwaardig worden behandeld, aanspraak hebben op hulp en steun van anderen." Van de ondervraagden onderschrijft driekwart deze uitleg van het begrip solidariteit. Een ruime meerderheid ziet een relatie tussen vrijheid en solidariteit. Ten opzichte van de spontane associaties wordt in deze stelling meer een directe relatie met vrijheid gelegd, maar ook het element van anderen helpen of steunen komt hierin terug.

Met name het beschermen van de zwakkeren in de samenleving wordt verbonden met solidariteit. Ook zorgen dat iedereen gelijke kansen heeft en dat iedereen zijn rechten behoudt wordt door veel ondervraagden met solidariteit in verband gebracht. Bij solidariteit denkt men relatief het minst aan het eerlijk verdelen van de welvaart.

Volgens een meerderheid hebben de begrippen vrijheid en solidariteit met elkaar te maken en loopt de vrijheid gevaar, als mensen geen rekening meer met elkaar houden. Solidariteit, hier omschreven als 'rekening houden met elkaar', wordt daarmee als een voorwaarde voor vrijheid beschouwd.

Solidariteit is afgenomen en zal verder afnemen

Van de ondervraagden denkt driekwart dat we nu minder solidair zijn dan 20 jaar geleden. Ook de verwachtingen voor solidariteit in Nederland in de komende jaren zijn over het algemeen pessimistisch. Ongeveer de helft verwacht dat onze solidariteit in de komende jaren zal afnemen.

Als de belangrijkste gevolgen van afnemende solidariteit noemt men een toename van individualisme, een grotere kloof tussen arm en rijk en verharding en verruwing in de maatschappij. Wie de solidariteit ziet afnemen, verwacht op verschillende terreinen negatieve gevolgen. Minder solidariteit gaat allereerst ten koste van de mate waarin mensen elkaars rechten respecteren, maar ook van de bescherming van de zwakkeren, een eerlijke verdeling van de welvaart en de mate waarin iedereen gelijke kansen heeft. Aangezien een meerderheid pessimistisch gestemd is over de toekomst van solidariteit, geldt dit ook voor de verwachte ontwikkeling van deze vier onderwerpen.

Zorgen over 'ieder-voor-zich' cultuur en gebrek aan solidariteit

Veel ondervraagden maken zich zorgen over doorgeschooten individualisme en gebrek aan solidariteit. Zowel de stelling dat in Nederland te veel een ieder-voor-zich-cultuur heerst, als dat mensen te weinig rekening houden met anderen kunnen op grote instemming rekenen. Men ziet in de gerichtheid op werk een oorzaak dat er minder tijd is voor elkaar te zorgen.

Meer solidariteit begint echter ook bij burgers zelf. Wanneer er persoonlijke consequenties zijn verbonden aan een grotere solidariteit, neemt de verdeeldheid tussen ondervraagden toe. Zo bestaat er grote verdeeldheid over de vraag of de overheid het recht heeft om opvangcentra voor junks en daklozen in iemands buurt aan te wijzen. Daarnaast is slechts de helft het ermee *oneens* dat zij zich bij voorkeur zo weinig mogelijk met de mensen in hun buurt bemoeien. Volgens zeven op de tien ondervraagden moeten mensen in eerste instantie voor zichzelf zorgen en geen beroep op de overheid doen.

Wel zien we dat naarmate mensen zich zorgen maken over individualisme en egoïsme, zij zelf meer betrokken zijn bij hun eigen buurt en het vaker gerechtvaardigd vinden als de overheid een plek voor junks of daklozen aanwijst in hun buurt.

Zelf solidair zijn vooral door te geven aan goede doelen

Zeven van de tien ondervraagden geven geld aan goede doelen en bijna vier op de tien doen vrijwilligerswerk. Bijna drie op de tien geven aan zowel aan goede doelen te geven als vrijwilligerswerk te doen.

In de keuze voor het steunen van goede doelen wordt in eerste instantie gekozen voor gezondheid en een goede leefomgeving. Maar ook vrijheid en grondrechten spelen een belangrijke rol, gezien de giften voor organisaties die voor vluchtelingen opkomen en voor de mensenrechten. De meesten hebben zich niet zelf actief voor een organisatie ingezet. Wie dat wel hebben gedaan, zetten zich vooral in voor organisaties voor gezondheid en kinderen.

Vrijheid en solidariteit in internationaal perspectief

Zorgen wereldwijd: terrorisme, oorlog, klimaat en gezondheid

De onderwerpen die met solidariteit te maken hebben, zoals armoede en de kloof tussen arm en rijk, behoren niet tot de grootste zorgen van de ondervraagden, maar nemen een middenpositie in. Wel zien we dat armoede in de loop der jaren een grotere zorg is geworden.

In internationale context maken Nederlanders zich het meest zorgen om terrorisme en oorlogen. Net als bij de onderwerpen binnen de Nederlandse samenleving maakt men zich dus vooral zorgen over vraagstukken die met veiligheid te maken hebben. Vergeleken met een paar jaar terug worden deze thema's wel beduidend minder genoemd. Na terrorisme en oorlogen maakt men zich het meeste zorgen over milieu en klimaatrampen, ziekten en gezondheid.

Wereldvrede lijkt ver weg

Men is tamelijk pessimistisch over de kans dat er wereldvrede komt. Van de ondervraagden denken er acht op de tien dat er nooit wereldvrede zal komen. Maar wat zou er voor nodig zijn om dit te bereiken? Het bevorderen van democratie en het bestrijden van dictaturen wordt het meest genoemd, gevolgd door een meer gelijke verdeling van geld en goederen op de wereld en overal goed onderwijs voor iedereen. De steun voor het openstellen van de markt voor producten uit de Derde Wereld neemt toe.

Opkomen voor mensenrechten en ontwikkelingssamenwerking blijven belangrijk

Er is brede steun voor de opvatting dat mensenrechten voor economische belangen dienen te gaan en dat ook bij een mindere economie Nederland geld moet blijven geven aan ontwikkelingslanden. Over de bijdrage van Nederland aan vrijheid en veiligheid elders in de wereld zijn de meningen verdeeld en ook omstreden is de vraag of de vrijheid in Nederland belangrijker is dan in andere landen. Met stellingen die solidariteit benadrukken is men het meer eens dan met stellingen die weergeven dat Nederland zich alleen op de eigen (binnenlandse) politiek en economie moet richten.

Niet meer dan twee op de tien ondervraagden letten bij het kopen van een product wel eens op de omstandigheden waaronder het is gemaakt, maar bijna de helft geeft aan daar wel verantwoordelijk voor te zijn. Er is bij ongeveer de helft bereidheid om product die onder slechte omstandigheden gemaakt zijn, te boycotten.

Vrijheid en grondrechten*Iedereen hoort zich aan de wet te houden en belasting te betalen, vrijwilligerswerk is eigen keuze*

De belangrijkste onderwerpen die als een verplichting aan de maatschappij worden gezien zijn je aan de wet houden en belasting betalen, wat hoort tot de geschreven regels van de maatschappij. Hiernaast zien we een aantal zaken die met solidariteit te maken hebben waarvan ook verwacht wordt dat iedereen daaraan een bijdrage levert. Anderen respecteren, rekening houden met anderen en niet discrimineren worden niet aan ieders vrije keuze overgelaten, maar worden gezien als verplichting.

Vrije meningsuiting belangrijkste grondrecht, daarna sociale rechten

Evenals in voorgaande jaren wordt de vrijheid van meningsuiting als het belangrijkste grondrecht genoemd. Het belang van dit grondrecht is echter dit jaar ten opzichte van eerdere jaren wat afgenomen. Na vrijheid van meningsuiting worden de sociale rechten en gelijke behandeling in gelijke gevallen het vaakst als belangrijkste rechten genoemd. Het grotere belang dat vanaf 2006 aan de vrijheid van godsdienst wordt gehecht zien we ook dit jaar terug.

Als de vraag wordt verbreed naar wat men het belangrijkste vindt in de samenleving, zien we de bereidheid om anderen in hun waarde te laten bovenaan komen. Ten opzichte van voorgaande jaren zien we dat het recht om voor je mening uit te komen wat minder hoog staat. Het lijkt erop

dat de zorg over hoe we met elkaar omgaan toeneemt en dat men vindt dat de vrijheid van meningsuiting soms is doorgeschoten. Na deze onderwerpen wordt het nemen van besluiten op basis van argumenten als derde genoemd.

Veiligheid boven alles

De ondervraagden vinden de belangrijkste voorwaarde voor vrijheid dat ze in een veilig land kunnen leven (*Freedom from fear*). Daarna komt een inkomen hebben en een plek om te wonen (*Freedom from want*) en als derde wordt gekozen voor de vrijheid van meningsuiting (*Freedom of speech*).

Van alle grondrechten vindt een meerderheid dat de overheid die in voldoende mate beschermt, met name de godsdienstvrijheid en de vrijheid van meningsuiting. Een grote minderheid vindt dat de overheid het discriminatieverbod en privacy beter zou moeten beschermen. Tussen burgers onderling wordt als belangrijkste probleem gezien dat we elkaars mening niet respecteren. Daarna wordt genoemd dat burgers het discriminatieverbod niet respecteren.

1 Hoe vrij en solidair gaan we met elkaar om?

In dit hoofdstuk gaan we in op hoe vrijheid en solidariteit in Nederland beleefd worden. In paragraaf 1.1 kijken we naar verschillende onderwerpen die in Nederland spelen: waar maken Nederlanders zich het meeste zorgen over en welke rol speelt solidariteit hierin? In paragraaf 1.2 gaan we vervolgens in op de mate waarin men onder meer solidariteit, rechtvaardigheid en vrijheid als gedeelde waarden ziet. Paragraaf 1.3 gaat over het begrip solidariteit: wat verstaat men onder solidariteit en hoe verhouden solidariteit en vrijheid zich tot elkaar? Paragraaf 1.4 gaat over de ontwikkeling van solidariteit en de verwachtingen voor de toekomst. Wat zijn de gevolgen voor het onderling respect of de bescherming van de zwakkeren als de solidariteit in Nederland toeneemt of afneemt? Ten slotte beschrijft paragraaf 1.5 in hoeverre men in het eigen gedrag zich solidair toont met anderen.

1.1 Meer zorgen over egoïsme en individualisme

Hoe kijken Nederlanders aan tegen belangrijke problemen in de samenleving en in welke mate hebben zorgen over deze problemen te maken met solidariteit? In de enquête is van 16 onderwerpen die in Nederland spelen gevraagd over welke daarvan men zich het meeste zorgen maakt, waarbij er maximaal drie gekozen konden worden.

Net als in de vorige jaren maakt men zich het meeste zorgen over agressie en geweld (58%), gevolgd door criminaliteit (36%). Ook maakt men zich relatief vaak zorgen over egoïsme of individualisme en veiligheid. De zorg over het eerstgenoemde probleem wordt met de jaren duidelijk groter.

Als we solidariteit als tegenpool zien van egoïsme en individualisme, ervaart men daarmee dus ook een afname van solidariteit in Nederland. Het gebrek aan solidariteit wordt daarnaast door nog eens 21% van de ondervraagden bij de belangrijkste vraagstukken genoemd. We zullen bij een aantal onderwerpen nader kijken naar de opvattingen van de ondervraagden die egoïsme of individualisme of gebrek aan solidariteit als belangrijke zorgen noemen.

1 | Over welk van de volgende onderwerpen die in Nederland spelen, maakt u zich de meeste zorgen? (maximaal drie antwoorden)

	meting 2008	meting 2008*	meting 2007	meting 2005	meting 2004	meting 2003	meting 2002
	%	%	%	%	%	%	%
• agressie, geweld	58	63	60	66	64	67	57
• criminaliteit	36	39	44	45	51	50	45
• egoïsme/individualisme	28	31	28	25	19	19	23
• veiligheid	24	26	27	30	25	30	26
• gebrek aan solidariteit	21	-	-	-	-	-	-
• multiculturele samenleving	21	23	18	20	13	10	11
• gezondheidszorg	18	20	23	26	33	26	31
• opvoeding kinderen	13	14	12	11	12	12	12
• discriminatie	13	14	12	9	6	7	10
• milieu	12	14	18	9	9	9	9
• tijdsdruk, stress	11	12	11	8	8	6	10
• vluchtelingen/ asielzoekers	9	10	10	11	14	13	22
• onderwijs	9	9	8	6	7	11	10
• economie	7	8	5	12	13	18	5
• overbevolking	6	7	8	5	8	6	12
• werkgelegenheid	4	5	10	14	15	13	4

N.B. deze vraag is in 2006 niet gesteld

* Dit jaar is het item 'gebrek aan solidariteit' toegevoegd. Hierdoor zijn de scores uit de verschillende jaren minder goed vergelijkbaar. Er zijn immers méér vraagstukken beoordeeld, waardoor de percentages per vraagstuk lager worden. Ten behoeve van de vergelijkbaarheid van de scores met voorgaande jaren zijn daarom in deze kolom de geschatte uitkomsten weergegeven als het item 'gebrek aan solidariteit' niet was opgenomen.

Na 2004 zijn Nederlanders zich meer zorgen gaan maken over de multiculturele samenleving. De directe aanleiding hiervoor kan worden gezocht in de moord op Theo van Gogh, terwijl daarna met name VVD, PVV en TON zich op dit thema nadrukkelijk manifesteren. Minder zorgen heeft men over de gezondheidszorg en de werkgelegenheid in Nederland, wat een aantal jaar geleden nog belangrijker werd gevonden. Ook lijkt er een trend zichtbaar in de zorgen om vluchtelingen en asielzoekers: over dit vraagstuk maakt men zich steeds minder zorgen.

Als we kijken naar kenmerken van de ondervraagden, zien we ook enkele verschillen in de mate waarin men zich zorgen maakt over bepaalde onderwerpen.

- jongeren (13-17 jaar) maken zich vaker zorgen over discriminatie;
- jongeren (18-24 jaar) maken zich vaker zorgen over werkgelegenheid;
- de groep tussen 25 en 50 jaar maakt zich vaker zorgen over egoïsme en individualisme, terwijl jongeren (13-17 jaar) en ouderen (65-plus) zich daar minder vaak zorgen over maken;
- de groep tussen de 35 en 50 jaar maakt zich vaker zorgen over het gebrek aan solidariteit, terwijl jongeren (13-17 jaar) zich daar minder vaak zorgen over maken;
- ouderen (50-plus) maken zich vaker zorgen over criminaliteit;

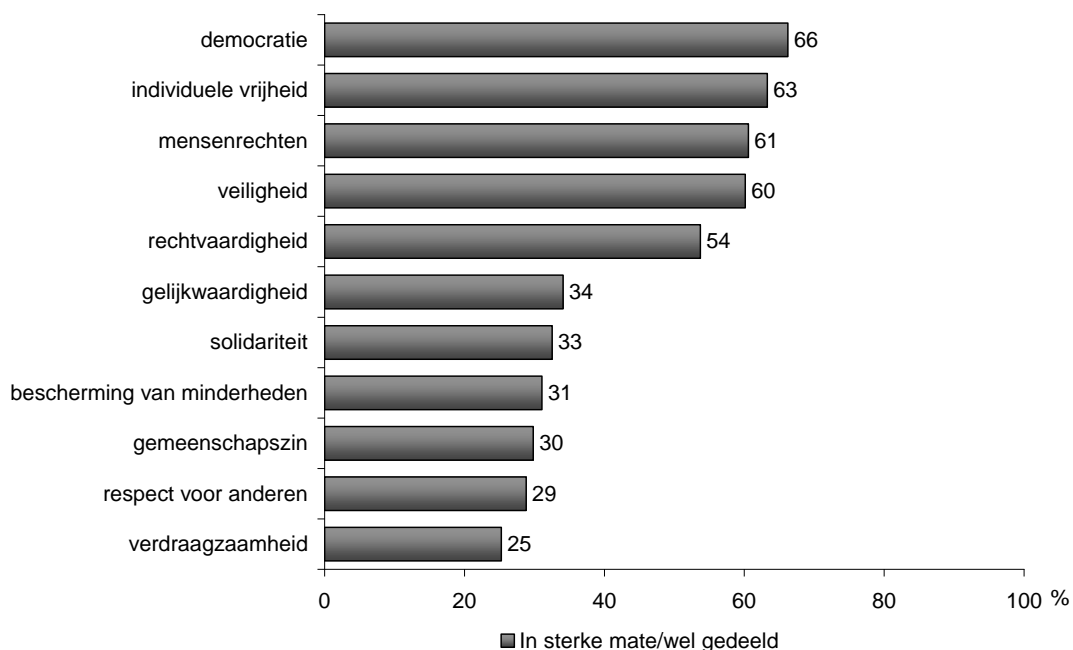
- ouderen (65-plus) maken zich vaker zorgen over vluchtelingen en asielzoekers

Hoger opgeleiden hebben meer zorgen over egoïsme of individualisme, gebrek aan solidariteit en onderwijs, terwijl lager opgeleiden meer zorgen hebben over criminaliteit en gezondheidszorg en middelbaar opgeleiden over discriminatie.

1.2 Individuele waarden breder gedeeld dan sociale waarden

In welke mate denkt iedereen in Nederland hetzelfde over waarden als vrijheid en solidariteit? In de enquête is van een aantal waarden gevraagd in welke mate deze in Nederland als gedeeld worden ervaren.

2 | In hoeverre delen de burgers van Nederland dezelfde waarden met betrekking tot... (N=967)

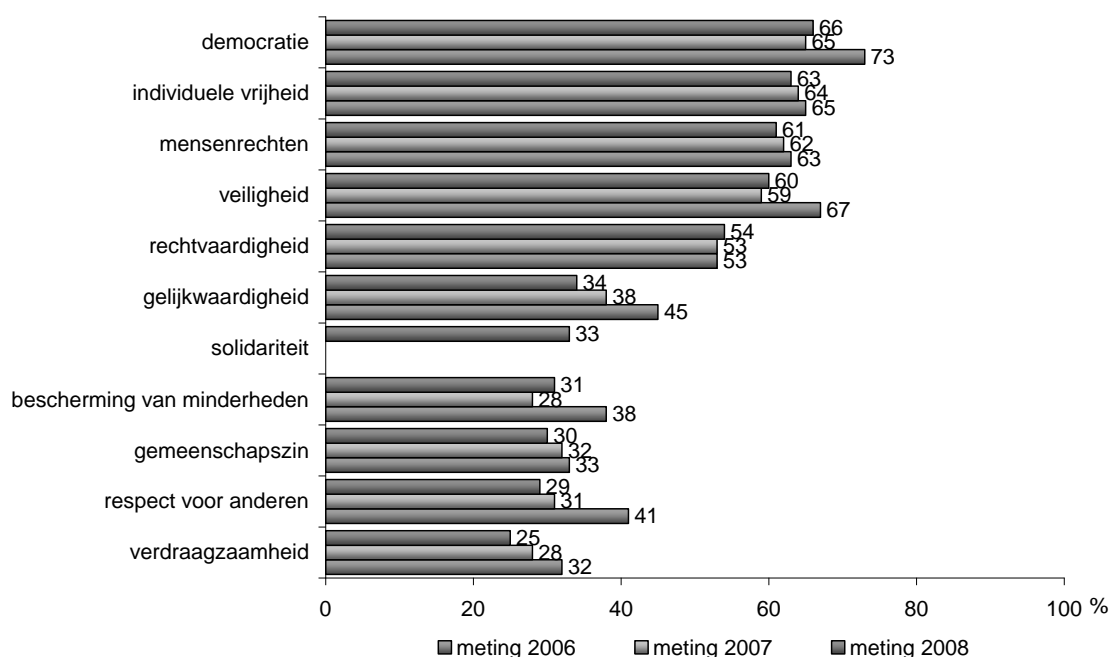
De waarden democratie (66%), individuele vrijheid (63%), mensenrechten (61%), veiligheid (60%) en rechtvaardigheid (54%) worden als het meest gedeeld ervaren. Men is dus relatief vaak van mening dat iedereen in Nederland deze waarden nastreeft. Solidariteit hoort bij de waarden die in mindere mate als gedeeld worden ervaren, net als andere voornamelijk sociale waarden als bescherming van minderheden, gemeenschapszin en verdraagzaamheid. Er zijn nauwelijks verschillen naar de kenmerken van de ondervraagden.

Waarden die betrekking hebben op het individu, zoals individuele vrijheid worden dus vaker als gemeenschappelijk gedragen waarden ervaren dan waarden die betrekking hebben op anderen (bescherming van minderheden, gemeenschapszin, respect voor anderen).

Degenen die aangeven dat zij zich zorgen maken over egoïsme en individualisme of gebrek aan solidariteit, ervaren de 'individuele' waarden in Nederland vaker als gedeeld en de 'sociale' waarden minder vaak als gedeeld. Vanwege hun zorgen over 'ieder-voor-zich' vinden zij dit waarschijnlijk een negatieve ontwikkeling.

In hoeverre komen deze waarden overeen met wat in voorgaande jaren als gedeelde waarden werden beschouwd? In onderstaande figuur wordt de vergelijking gemaakt met 2006 en 2007.

3 | In hoeverre delen de burgers van Nederland dezelfde waarden met betrekking tot... (naar meting, N=967; N=1009; N=989)

De volgorde van de waarden die als gedeeld worden ervaren is in de afgelopen drie jaar vrijwel gelijk gebleven. Telkens staan hierbij democratie, individuele vrijheid en veiligheid bovenaan en is er een lagere positie voor gemeenschapszin en verdraagzaamheid.

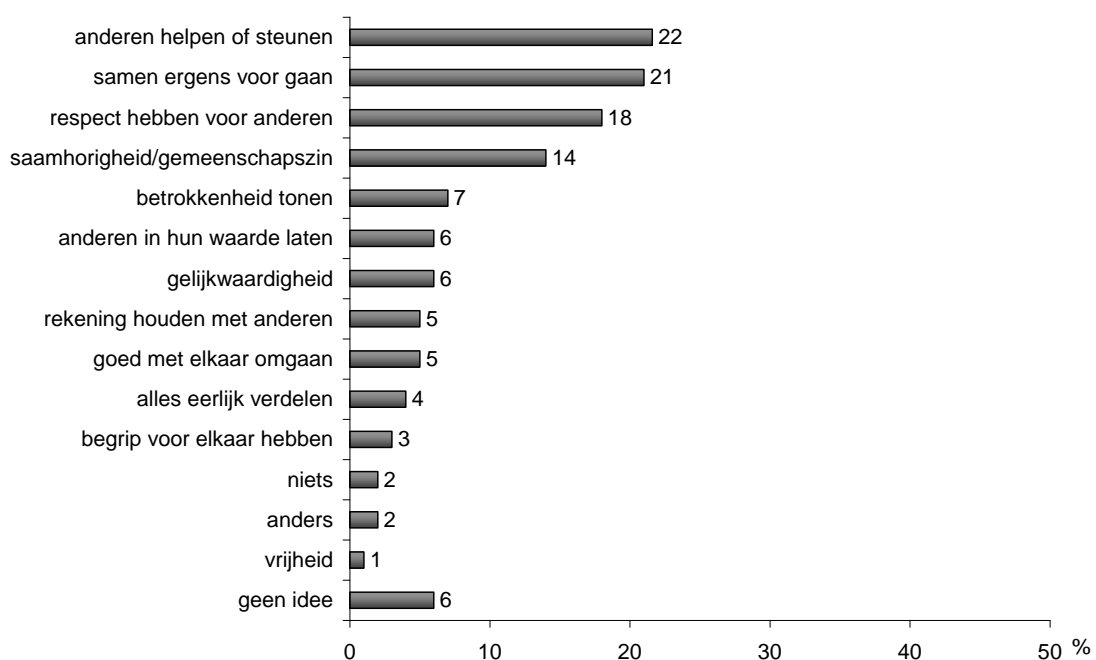
Wel valt op dat in 2007 en 2008 alle waarden minder als gedeelde waarden worden ervaren dan in 2006. Men heeft blijkbaar het idee dat er minder hetzelfde wordt gedacht over belangrijke waarden die met vrijheid en de democratische rechtsstaat te maken hebben. Dit geldt met name voor waarden als gelijkwaardigheid, bescherming van minderheden en respect voor anderen.

1.3 Afnemende solidariteit bedreigt de vrijheid

Eduard Nazarski benadrukt in zijn essay het motto 'Solidariteit voor de vrijheid', dat ook de basis is van het werk van Amnesty International voor de mensenrechten². Om een ander vrijheid te gunnen, moeten we solidair met elkaar zijn. Maar wat verstaan Nederlanders onder solidariteit, en hoe kijkt men aan tegen de ontwikkeling van de solidariteit binnen Nederland?

Als eerste hebben we de open vraag voorgelegd waaraan gedacht wordt bij de term solidariteit.

4 | Wat betekent de term 'solidariteit' voor u? (N=967)

Nederlanders denken bij solidariteit vaak aan anderen helpen of voor anderen opkomen (22%), samen "ergens voor gaan" (21%), respect hebben voor anderen (18%) en saamhorigheid (14%). Minder vaak denkt men aan goed met elkaar omgaan (5%), alles eerlijk verdelen (4%) en begrip voor elkaar hebben (3%).

Jongeren (13-17 jaar) en lager opgeleiden geven vaker aan geen idee te hebben wat de term solidariteit betekent. Hoger opgeleiden denken vaker aan anderen helpen of steunen en saamhorigheid of gemeenschapszin.

Onlangs heeft de commissie *Uitdragen kernwaarden van de rechtsstaat* als advies aan het kabinet het rapport 'Onverschilligheid is geen optie' uitgebracht. Drie kernwaarden staan hierin centraal: vrijheid, gelijkwaardigheid en solidariteit. In dit rapport wordt solidariteit als volgt

² Het essay "Wie raakt ons? Pleidooi tegen de onverschilligheid" van Eduard Nazarski is te vinden op www.4en5mei.nl

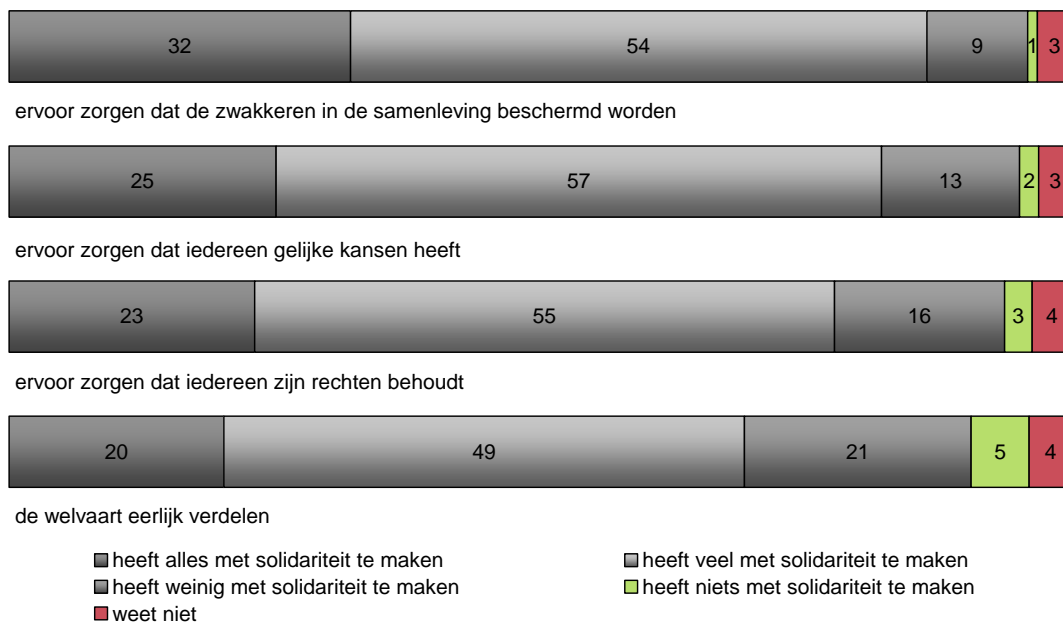
omschreven: "Solidariteit betekent dat alle mensen in Nederland, en zeker degenen die in onvrijheid leven of die niet gelijkwaardig worden behandeld, aanspraak hebben op hulp en steun van anderen."

Van de ondervraagden onderschrijft 73% deze uitleg van het begrip solidariteit, terwijl 5% het er enigszins of geheel mee oneens is. 19% is het er noch mee eens, noch mee oneens en 4% weet het niet. Ouderen (50-plus) zijn het vaker eens met deze uitleg van het begrip solidariteit dan jongeren (13-24). Ook hoger opgeleiden zijn het vaker met de stelling eens dan lager opgeleiden.

Dit resultaat duidt erop dat een ruime meerderheid van de ondervraagden een relatie ziet tussen vrijheid en solidariteit. Ten opzichte van de spontane associaties wordt in deze stelling meer een directe relatie met vrijheid gelegd. Tegelijk ligt sterk de nadruk op anderen helpen of steunen, wat bij de eigen uitleg van solidariteit als belangrijkste wordt genoemd.

Grondrechten en vrijheden kunnen gebaat zijn bij onderlinge solidariteit. Om deze rechten en vrijheden te waarborgen, is een zekere mate van solidariteit nodig. We hebben een viertal zaken voorgelegd en gevraagd of deze volgens de ondervraagden wel of niet met solidariteit te maken hebben.

5 | Hebben de volgende zaken naar uw mening met solidariteit te maken? (N=967)

Alle stellingen hebben volgens een meerderheid in zekere zin met solidariteit te maken. Jongeren (13-24 jaar) vinden dit lastiger te benoemen en geven vaker aan niet te weten of er een verband is met solidariteit.

Met name het beschermen van de zwakkeren in de samenleving wordt verbonden met solidariteit. Ouderen (50-plus) geven vaker aan dat dit alles met solidariteit te maken heeft, terwijl de groep tussen de 35 en 50 jaar dit minder vaak vindt. Ook zorgen dat iedereen gelijke kansen heeft en zorgen dat iedereen zijn rechten behoudt wordt door veel ondervraagden met solidariteit in verband gebracht. Bij solidariteit denkt men relatief het minst aan het eerlijk verdelen van de welvaart. Ouderen (65-plus) geven vaker aan dat dit alles met solidariteit te maken heeft.

Om na te gaan hoe men denkt over de relatie tussen solidariteit en vrijheid en in hoeverre de een afhankelijk is van de ander, hebben we twee stellingen voorgelegd.

6 | In hoeverre bent u het de volgende stellingen eens of oneens? (N=967)

vrijheid en solidariteit hebben niets met elkaar te maken

als mensen geen rekening meer met elkaar houden, dan loopt de vrijheid gevaar

- helemaal mee eens
- grotendeels mee eens
- noch eens, noch oneens
- grotendeels mee oneens
- helemaal mee oneens
- weet ik niet

Volgens een meerderheid (58%) is het niet juist om te stellen dat vrijheid en solidariteit niets met elkaar te maken hebben, terwijl slechts een klein deel 16% het helemaal of grotendeels hiermee eens is. Met name jongeren tussen de 25 en 34 jaar en hoger opgeleiden zijn het vaak oneens met de stelling: ze hebben wel degelijk met elkaar te maken.

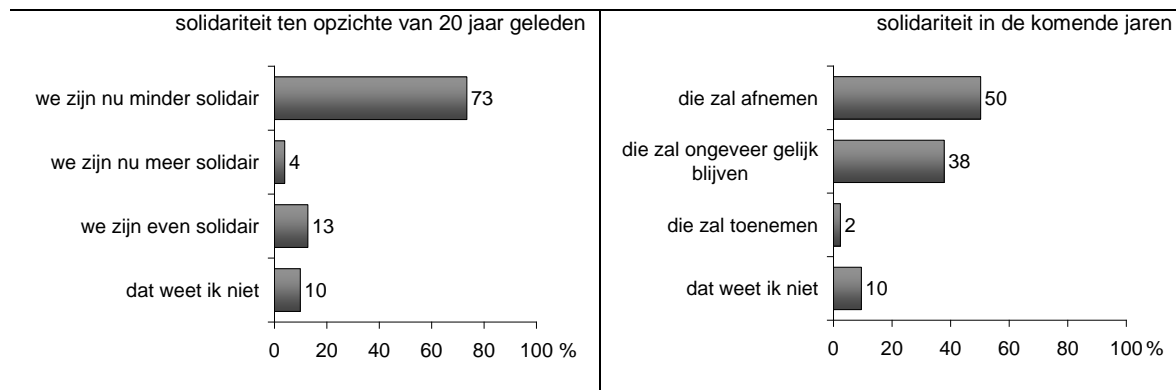
Volgens 83% loopt de vrijheid gevaar, als mensen geen rekening meer met elkaar houden. Solidariteit, hier omschreven als 'rekening houden met elkaar', wordt dus als een voorwaarde voor vrijheid beschouwd.

1.4 Solidariteit zal verder afnemen, individualisme en kloof tussen arm en rijk nemen toe

Hoe kijkt men aan tegen de ontwikkeling van de solidariteit in Nederland? We zijn hierbij uitgegaan van de betekenis die de ondervraagden zelf aan solidariteit geven en hebben gevraagd of we nu meer of minder solidair met elkaar zijn dan 20 jaar geleden en hoe men aankijkt tegen solidariteit in de komende jaren.

7 | Zijn we in Nederland nu meer of minder solidair met elkaar dan 20 jaar geleden? Verwacht u dat onze solidariteit in de komende jaren toe- of afneemt? (N=967)

Van de ondervraagden vindt 73% dat we nu minder solidair zijn dan 20 jaar geleden, terwijl 17% vindt dat we nu even solidair zijn of meer solidair zijn. Ouderen vinden vaker dan jongeren dat we nu minder solidair zijn dan 20 jaar geleden. Voor een deel kan het hier gaan om gevoelens van nostalgie, het gevoel dat het 'vroeger' beter was.

Een ruime meerderheid vindt dus dat de solidariteit is afgenomen. Hoe kijkt men aan tegen solidariteit in de komende jaren? De verwachtingen voor solidariteit in Nederland in de komende jaren zijn over het algemeen pessimistisch: 50% verwacht dat onze solidariteit in de komende jaren zal afnemen. Ouderen (50-64 jaar) en lager opgeleiden denken vaker dat de solidariteit ongeveer gelijk zal blijven.

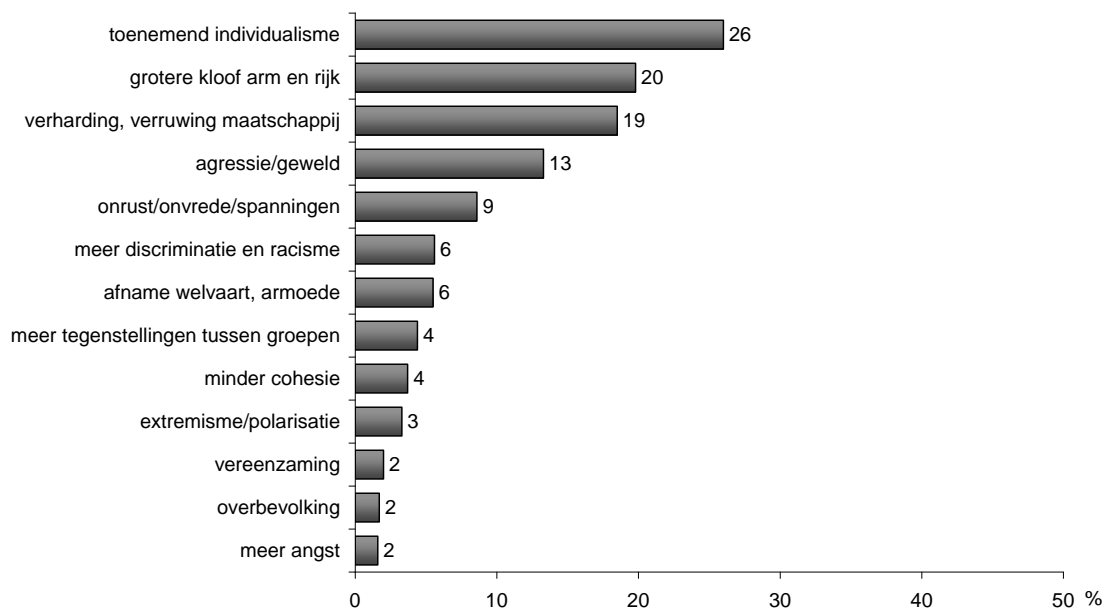
Eerder zagen we dat bepaalde ondervraagden zich zorgen maken over egoïsme en individualisme of een gebrek aan solidariteit. Kijken zij mogelijk ook anders aan tegen de ontwikkeling van solidariteit? Het blijkt dat zij niet pessimistischer gestemd zijn over hoe solidariteit is veranderd in de afgelopen 20 jaar, noch over of hoe het zich de komende jaren zal ontwikkelen.

Wat gebeurt er als de solidariteit afneemt? We hebben aan de ondervraagden die solidariteit zien afnemen in de komende jaren de open vraag voorgelegd welke gevolgen men verwacht van verminderde solidariteit.

---

8 | Als onze solidariteit afneemt, wat zijn daarvan de belangrijkste gevolgen? (N=486)

Als belangrijkste gevolgen van afnemende solidariteit ziet men een toename van individualisme (26%), een grotere kloof tussen arm en rijk (20%), verharding en verruwing in de maatschappij (19%) en agressie of geweld. Daarnaast zien we de vrees dat tegenstellingen tussen groepen toenemen, er meer gediscrimineerd wordt en een toename van extremisme en polarisatie. Ook sociale gevolgen zoals minder welvaart en meer armoede, vereenzaming en overbevolking worden verbonden met minder solidariteit.

Hoger opgeleiden noemen vaker de kloof tussen arm en rijk en meer polarisatie of extremisme, middelbaar opgeleiden verwachten vaker dat minder solidariteit tot meer agressie en geweld zal leiden. Met name jongeren (13-17 jaar) denken aan meer tegenstellingen tussen groepen en de groep tussen 35 en 50 jaar noemt vaker verharding en verruwing.

Aan degenen die denken dat solidariteit zal afnemen, hebben we gevraagd wat de gevolgen zijn van minder solidariteit voor een eerlijke verdeling van de welvaart, respect voor elkaars rechten, de mate waarin iedereen gelijke kansen heeft en bescherming van de zwakkeren.

9 | Als de solidariteit afneemt, wat zijn dan de gevolgen voor...? (N=486)

	neemt toe	blijft gelijk	neemt af
	%	%	%
• de mate waarin mensen elkaars rechten respecteren	2	9	89
• bescherming van de zwakken	1	13	85
• eerlijke verdeling van de welvaart	1	14	85
• mate waarin iedereen gelijke kansen heeft	-	16	83

Wie verwacht dat de solidariteit zal afnemen, ziet op alle voorgelegde terreinen negatieve gevolgen. Vrijwel niemand van hen verwacht op de genoemde onderwerpen vooruitgang, terwijl een klein deel verwacht dat de situatie gelijk blijft.

Aangezien een meerderheid over de toekomst van solidariteit pessimistisch gestemd is, geldt dit ook voor de verwachte ontwikkeling van deze vier onderwerpen.

1.5 Solidariteit wordt getoond door steunen van goede doelen en vrijwilligerswerk

Ten slotte hebben we een aantal stellingen voorgelegd over verschillende vormen van solidariteit en de manier waarop mensen daaraan concreet invulling geven. In negen stellingen hebben we verwoord hoe solidariteit zich in Nederland ontwikkelt, welke vormen van solidariteit er zijn en hoe burgers en overheid solidair kunnen zijn.

Veel ondervraagden lijken zich zorgen te maken over doorgeschoten individualisme en gebrek aan solidariteit. Zowel de stelling dat in Nederland te veel een ieder-voor-zich-cultuur heerst (83% helemaal of enigszins mee eens), als de stelling dat mensen veel te weinig rekening houden met anderen, (80%) kunnen op grote instemming rekenen. Men ziet in de gerichtheid op werk een oorzaak dat er minder tijd is voor elkaar te zorgen (79%). Over de vraag of niemand nog zin heeft om voor een ander te zorgen, zijn de meningen meer verdeeld. Enerzijds denkt 42% dat dit het geval is, anderzijds is 29% het hiermee enigszins of helemaal oneens. Hoger opgeleiden zijn het vaker oneens met deze stelling.

10 | In hoeverre bent u het de volgende stellingen eens of oneens? (N=967)

40		43		13	3	1
In Nederland is teveel een ieder-voor-zich-cultuur ontstaan						
30		51		16	3	1
Mensen houden veel te weinig rekening met anderen						
31		48		13	6	3
Onze maatschappij is zo op werk gericht, dat mensen steeds minder tijd hebben om voor elkaar te zorgen						
8	34		29	20	9	
Niemand heeft nog zin om voor een ander te zorgen						
30		42		20	5	4
Vrijwilligerswerk is een vorm van solidariteit						
4	14	31	21	30		
Geven aan goede doelen of hulpacties is het afkopen van solidariteit						
30		40		20	8	2
Mensen moeten in eerste instantie voor zichzelf zorgen en geen beroep doen op de overheid						
9	30		23	17	21	
De overheid heeft het recht opvangcentra aan te wijzen voor junks en daklozen, ook al is het in mijn eigen buurt						
6	17	29	30	19		
Ik bemoei me bij voorkeur zo weinig mogelijk met de mensen in mijn buurt						

helemaal mee eens
 enigszins mee eens
 noch eens, noch oneens
 enigszins mee oneens
 helemaal niet mee eens

Een ruime meerderheid (72%) is het eens met de stelling dat vrijwilligerswerk een vorm van solidariteit is. Het geven van hulp aan een goed doel wordt door slechts een klein deel van de ondervraagden gezien als het afkopen van solidariteit.

Volgens 70% moeten mensen in eerste instantie voor zichzelf zorgen en geen beroep op de overheid doen. Ouderen (65-plus) stemmen hier vaker mee in, jongeren (13-17 jaar) juist minder vaak. Over de vraag of de overheid het recht heeft om opvangcentra voor junks en daklozen in iemands buurt aan te wijzen lopen de meningen sterk uiteen: 39% is het hiermee helemaal of enigszins eens, 38% helemaal of enigszins oneens. Hoger opgeleiden vinden vaker dat de overheid dit recht heeft. Ongeveer de helft is het er enigszins of helemaal oneens dat zij zich bij voorkeur zo weinig mogelijk met de mensen in hun buurt bemoeien (49%). Vooral ouderen (65-plus) zijn het hiermee oneens.

11 | Opvattingen over solidariteit in relatie tot zorgen over individualisme en egoïsme

	ik bemoei me bij voorkeur zo weinig mogelijk met de mensen in mijn buurt				
	helemaal eens	enigszins eens	noch eens, noch oneens	enigszins oneens	helemaal oneens
	%	%	%	%	%
• % dat zich zorgen maakt over individualisme en egoïsme	15	19	25	34	37
	ik vind dat de overheid het recht heeft om opvangcentra aan te wijzen voor junks en daklozen, ook al is het in mijn eigen buurt				
	helemaal eens	enigszins eens	noch eens, noch oneens	enigszins oneens	helemaal oneens
	%	%	%	%	%
• % dat zich zorgen maakt over individualisme en egoïsme	38	33	32	22	19

We zien dat degenen die zich juist wel betrokken voelen bij de mensen in hun buurt, ook vaker zorgen hebben over egoïsme en individualisme in Nederland (37% van degenen die het helemaal oneens zijn met de stelling). Naarmate men het meer met de stelling eens is – zich dus minder bemoeit met de buurt – neemt dit percentage af. Een vergelijkbaar beeld ontstaat bij het recht van de overheid om opvangcentra aan te wijzen: hoe meer men het hier mee eens is, des te meer maakt men zich ook zorgen over egoïsme en individualisme (van 19 naar 38%).

Zowel vrijwilligerswerk als het geven aan goede doelen of hulpacties worden gezien als vormen van solidariteit. Over de rol van de overheid bij solidariteit zijn de meningen verdeeld: in eerste instantie horen mensen voor zichzelf te zorgen en geen beroep op de overheid te doen. Een grote minderheid vindt het acceptabel wanneer de overheid in een buurt opvangcentra voor junks en daklozen aanwijst.

In de vorige paragrafen zagen we dat de ondervraagden zich zorgen maken over het toenemend individualisme en de afnemende solidariteit. Maar welke rol speelt solidariteit in het eigen gedrag van de ondervraagden? Allereerst hebben we gekeken naar het geven aan goede doelen en vrijwilligerswerk.

12 | Op welke manier zet u zich in voor anderen? (meer antwoorden mogelijk, N=967)

	ik doe	ik doe geen	totaal
	vrijwilligerswerk	vrijwilligerswerk	
	%	%	%
ik geef aan goede doelen	27	43	70
ik geef niet aan goede doelen	11	19	30
Totaal	38	62	100

Van de ondervraagden geeft 70% geld aan goede doelen en 38% doet vrijwilligerswerk. Bijna drie op de tien (27%) geven aan zowel aan goede doelen te geven als vrijwilligerswerk te doen, terwijl 19% geen van beide doet. Hoe ouder men wordt, des te vaker geeft men geld aan goede doelen en des te vaker doet men vrijwilligerswerk. Hoger opgeleiden geven vaker geld aan goede doelen en doen vaker vrijwilligerswerk dan lager opgeleiden.

Sommige ondervraagden gaven aan als belangrijke zorgen in Nederland egoïsme en individualisme of een gebrek aan solidariteit te zien. In hoeverre zetten zij zich zelf vaker in en doen zij meer dan anderen om zich solidair te tonen? Het blijkt dat zij vaker zelf vrijwilligerswerk doen, maar wat betreft het geven aan goede doelen zien we geen verschillen.

Aan degenen die zich solidair tonen door geld aan goede doelen te geven, is gevraagd waaraan men regelmatig geld geeft en voor welke organisaties men zich actief heeft ingezet (bijvoorbeeld door te collecteren of een handtekeningactie te houden).

13 | Aan welke organisaties geeft u regelmatig geld? Voor welk van deze organisaties heeft u zelf activiteiten ondernomen? (meer antwoorden mogelijk, N=673; N=967)

	geld geven	activiteiten ondernomen
	%	%
• gezondheid	73	20
• natuur en milieu	51	7
• kinderen	47	11
• mensenrechten	35	8
• armoedebestrijding	26	4
• vluchtelingen	26	6
• godsdienst	23	10
• ouderen	19	9
• geen van deze	2	55

In de keuze voor het steunen van goede doelen wordt in eerste instantie gekozen voor gezondheid en een goede leefomgeving. Maar ook vrijheid en grondrechten spelen een belangrijke rol, gezien de giften voor organisaties die voor vluchtelingen opkomen en voor de mensenrechten. Ouderen geven vaker geld aan organisaties die zich inzetten voor vluchtelingen en godsdienst.

Van de ondervraagden heeft 20% zelf activiteiten ondernomen voor organisaties die zich inzetten voor gezondheid en 11% voor organisaties die zich inzetten voor kinderen. Het minst heeft men zelf activiteiten ondernomen voor organisaties die zich inzetten voor vluchtelingen (6%) en armoedebestrijding (4%). De meerderheid (55%) heeft zich voor geen van deze organisaties ingezet.

Jongeren (13-17 jaar) zijn vaker actief geweest voor organisaties die zich inzetten voor kinderen en armoedebestrijding, ouderen (65-plus) hebben vaker activiteiten ondernomen voor organisaties die zich inzetten voor ouderen en mensenrechten. Hoger opgeleiden zijn vaker

actief geweest voor organisaties op het terrein van godsdienst, mensenrechten of armoedebestrijding.

2 Vrijheid en solidariteit in internationaal perspectief

In dit hoofdstuk wordt beschreven hoe Nederlanders vrijheid en solidariteit in internationaal perspectief ervaren. In paragraaf 2.1 kijken we over welke internationale problemen men zich het meeste zorgen maakt en welke van deze problemen te maken hebben met solidariteit. Vervolgens wordt in paragraaf 2.2 gekeken wat Nederlanders nodig achten voor wereldvrede en wat ze vinden dat Nederland moet doen als ergens genocide dreigt. Moeten we als land solidair zijn in een dergelijke situatie of juist niet? Paragraaf 2.3 gaat in op de vraag hoe solidair Nederland zou moeten zijn in internationaal perspectief en paragraaf 2.4 beschrijft hoe solidariteit vertaald wordt in het eigen (koop)gedrag.

2.1 Terrorisme, oorlog en milieu grootste internationale zorgen

In zijn essay 'Vrijheid, solidariteit en traumaverwerking' benadrukt Mark Vogt (WarChild) het belang van de rol van solidariteit bij het verkrijgen van vrijheid: 'We moeten solidair zijn met elkaar, over landsgrenzen heen, om onszelf bewust te blijven van onze eigen vrijheid en daarmee vrijheid voor iedereen, wereldwijd, te bevorderen.' Ook in internationale verhoudingen speelt solidariteit een grote rol. Hoe kijken Nederlanders hier tegenaan en over welke internationale problemen maakt men zich het meeste zorgen?

14 | Over welk van de volgende onderwerpen die wereldwijd spelen maakt u zich de meeste zorgen? (maximaal 3 antwoorden, N=967)

	totaal genoemd						
	meting 2008	meting 2007	meting 2006	meting 2005	meting 2004	meting 2003	meting 2002
• terrorisme	46	47	57	61	49	49	42
• oorlogen	40	37	35	36	45	67	43
• milieu, klimaatrampen	28	40	26	30	26	22	26
• ziekten en gezondheid	25	30	37	29	34	27	29
• fundamentalisme	24	23	23	26	22	22	22
• armoede	23	20	21	17	15	12	13
• kloof tussen arm en rijk	19	20	19	18	21	17	16
• criminaliteit	18	31	25	36	36	35	40
• schending van mensenrechten	16	15	14	15	16	13	15
• discriminatie	11	8	11	7	6	5	10
• overbevolking	8	10	7	7	9	6	11
• wereldeconomie	7	3	7	8	9	14	7
• vluchtelingen	6	3	3	4	6	5	8
• technische ontwikkelingen	2	2	2	1	1	1	2

De onderwerpen die met solidariteit te maken hebben, zoals armoede en de kloof tussen arm en rijk, behoren niet tot de grootste zorgen van de ondervraagden, maar nemen een middenpositie in. Wel zien we dat armoede in de loop der jaren belangrijker wordt gevonden.

In internationale context maken Nederlanders zich het meest zorgen om terrorisme (46%). Vergeleken met 2005 – kort na Madrid en de moord op Theo van Gogh – wordt het wel beduidend minder genoemd. Ook oorlogen (40%) leiden tot zorgen, maar ook hier de laatste jaren in mindere mate (bij de aanvang van de oorlog in Irak in 2003 was het nog 67%). Net als bij de onderwerpen binnen de Nederlandse samenleving maakt men zich dus vooral zorgen over vraagstukken die met veiligheid te maken hebben.

Na terrorisme en oorlogen maakt men zich het meeste zorgen over milieu en klimaatrampen, ziekten en gezondheid, fundamentalisme en armoede. Men maakt zich het minste zorgen om de wereldeconomie, vluchtelingen en technologische ontwikkelingen.

Hoewel men zich in 2008 in internationale context het meest zorgen maakt over terrorisme, neemt de ernst van deze zorgen af sinds 2005. Ook de zorgen over criminaliteit zijn sterk afgenomen in de laatste jaren, met wel de kanttekening dat dit jaar over ‘internationale’ criminaliteit is gesproken. Hoewel dus de zorgen over issues rondom veiligheid het grootst zijn, nemen deze zorgen met de jaren af. Ten opzichte van vorig jaar maakt men zich veel minder zorgen over het milieu en klimaatrampen. Mogelijk heeft dit ermee te maken dat in 2007 dankzij *An Inconvenient Truth* veel aandacht voor dit onderwerp was en in dit jaar duidelijk minder.

15 | Zorgen over onderwerpen die wereldwijd spelen (naar leeftijdsgroep, N=967)

	totaal	13-24 jaar	25-49 jaar	50-64 jaar	65 jaar en ouder
	%	%	%	%	%
• terrorisme	46	48	42	51	48
• oorlogen	40	47	43	36	31
• milieu, klimaatrampen	28	29	32	28	19
• ziekten en gezondheid	25	35	25	22	18
• fundamentalisme	24	13	22	27	38
• armoede	23	25	27	21	15
• kloof tussen arm en rijk	19	13	18	24	22
• criminaliteit	18	13	15	22	27
• schending van mensenrechten	16	10	17	15	20
• discriminatie	11	18	7	13	7
• overbevolking	8	5	9	7	11
• wereldeconomie	7	5	9	8	5
• vluchtelingen	6	4	4	5	11
• technische ontwikkelingen	2	2	4	3	2

Als we kijken naar kenmerken van de ondervraagden zien we ook enkele verschillen in de mate waarop men zich zorgen maakt over problemen in internationale context:

- jongeren (13-24 jaar) maken zich in internationale context vaker zorgen over oorlogen, ziekten en gezondheid en discriminatie;

- de groep tussen de 25 en 49 jaar maakt zich vaker zorgen over het milieu en klimaatrampen;
- de groep tussen de 50 en 65 jaar maakt zich vaker zorgen over de kloof tussen arm en rijk;
- ouderen (65-plus) maken zich vaker zorgen over fundamentalisme, internationale criminaliteit en vluchtelingen.

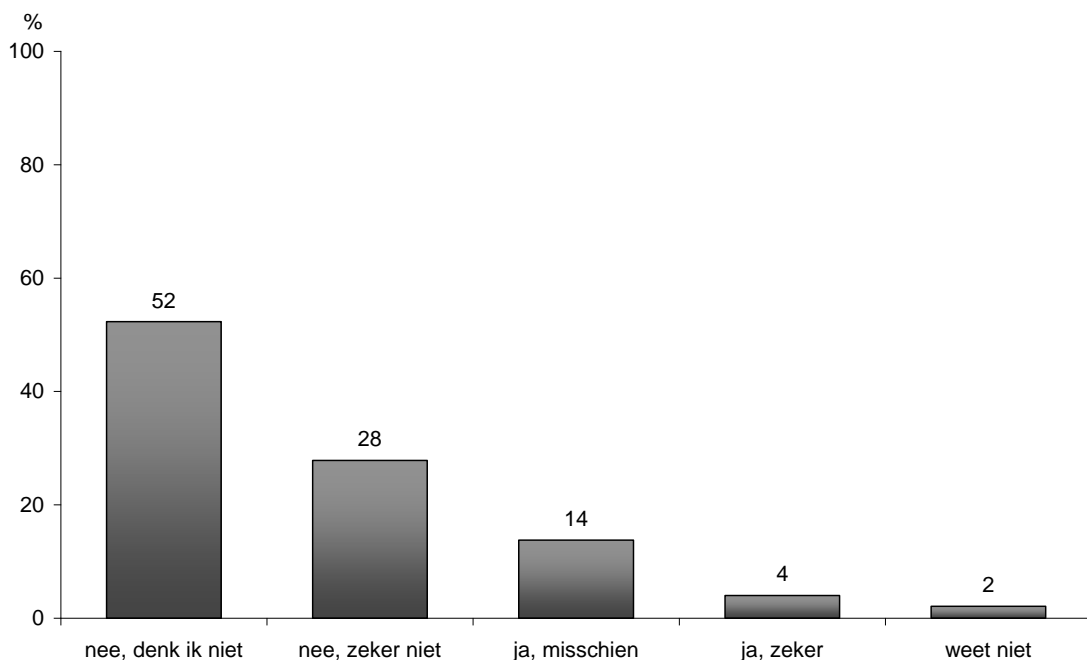
Lager opgeleiden maken zich vaker zorgen over terrorisme en internationale criminaliteit, terwijl de zorgen van hoger opgeleiden vaker te maken hebben met schendingen van mensenrechten en overbevolking.

2.2 Wereldvrede misschien mogelijk, bevorderen van democratie hard nodig

Uit de vorige paragraaf blijkt dat Nederlanders zich zorgen maken over verschillende internationale problemen. Over terrorisme en oorlogen maakt men zich het meeste zorgen. In deze paragraaf bekijken we hoe Nederlanders denken dat de internationale problemen verminderd kunnen worden. Is er ooit kans op wereldvrede en welke vormen van solidariteit zijn daar voor nodig?

Om een beeld te krijgen van hoe Nederlanders denken over wereldvrede, hebben we eerst gevraagd hoe groot men de kans acht dat er ooit wereldvrede komt.

16 | *Is er volgens u ooit kans op wereldvrede? (N=967)*

Van de ondervraagden denkt 52% niet dat er ooit wereldvrede komt en 28% denkt dat het zeker niet gaat gebeuren. Slechts 4% is er van overtuigd dat er ooit wereldvrede komt en 14% denkt

dat het dit misschien gaat gebeuren. Met name de groep tussen 35 en 50 jaar denkt dat er weinig kans is op wereldvrede, terwijl jongeren (13-17 jaar) iets optimistischer zijn. Hoger opgeleiden schatten de kans op wereldvrede vaker positief in.

Vergeleken met de vorige keer dat deze vraag is gesteld (2005) schat men de kans op wereldvrede vrijwel hetzelfde in: toen dacht 17% zeker of misschien dat er wereldvrede komt en 82% dat dit (zeker) niet gaat gebeuren.

Men is tamelijk pessimistisch over de kans dat er wereldvrede komt. Maar wat zou er voor nodig zijn om dit te bereiken?

17 | Wat is er volgens u nodig voor wereldvrede? (maximaal 3 antwoorden, N=967)

	totaal genoemd			
	meting 2008	meting 2007	meting 2006	meting 2005
	%	%	%	%
• het bevorderen van democratie en het bestrijden van dictaturen	63	63	74	59
• een meer gelijke verdeling van geld en goederen op de wereld	56	63	59	54
• overal goed onderwijs voor iedereen	44	39	44	31
• verbod op productie van massavernietigingswapens	43	53	58	41
• een sterke Verenigde Naties en wat minder macht van nationale staten	27	32	33	30
• meer openstellen van de markt voor producten uit de derde wereld	23	19	15	15

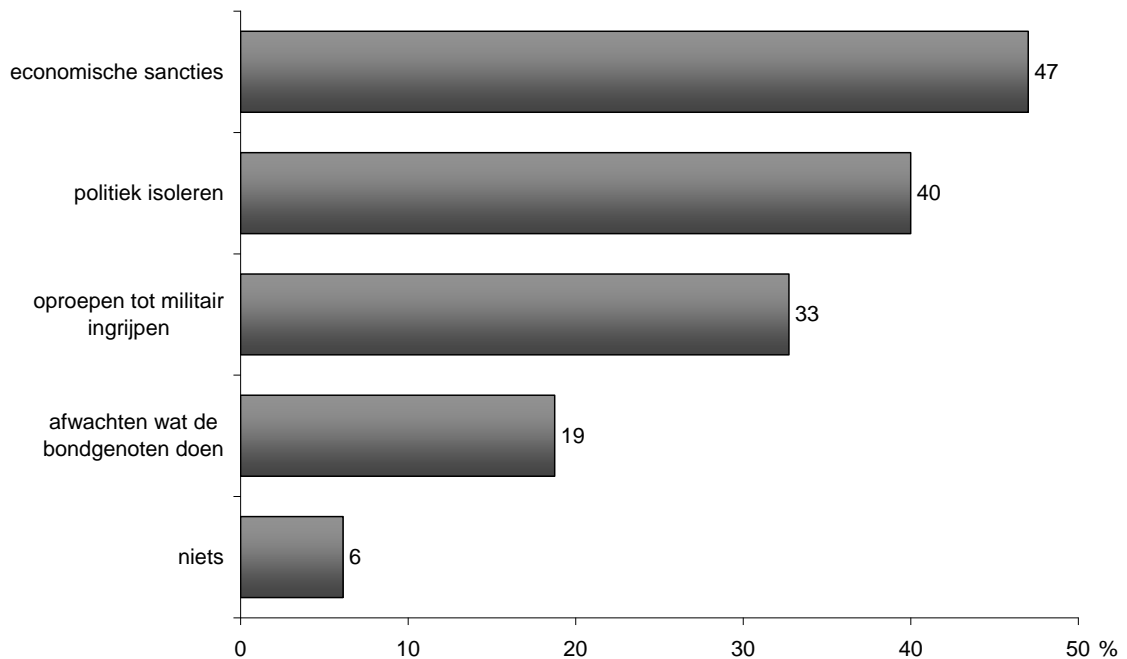
Van de zes mogelijke antwoorden wordt het bevorderen van democratie en het bestrijden van dictaturen (63%) het meest genoemd. Ook vind men een meer gelijke verdeling van geld en goederen op de wereld (56%) en overal goed onderwijs voor iedereen (44%) belangrijk voor het bereiken van wereldvrede. Ten opzichte van 2006 en 2007 wordt het verbod op de productie van massavernietigingswapens minder genoemd. Men lijkt minder vertrouwen te hebben in de Verenigde Naties, terwijl er meer steun komt voor het openstellen van de markt voor producten uit de Derde Wereld.

Jongeren (18-24 jaar) en ouderen (65-plus) noemen vaker een verbod op de productie van massavernietigingswapens als voorwaarde voor wereldvrede. Mensen van middelbare leeftijd (35-49 jaar) achten vaker een meer gelijke verdeling van geld en goederen op de wereld noodzakelijk om wereldvrede te verkrijgen.

Hoger opgeleiden noemen vaker een meer gelijke verdeling van geld en goederen op de wereld en overal goed onderwijs voor iedereen als voorwaarde voor wereldvrede. Lager opgeleiden noemen vaker een verbod op de productie van massavernietigingswapens.

Een vorm van internationale solidariteit is bemoeienis met landen waar genocide (volkerenmoord) dreigt. Wat zou Nederland in een dergelijke situatie moeten doen?

18 | Wat zou Nederland moeten doen als er in een land genocide (volkerenmoord) dreigt? (meer antwoorden mogelijk, N=967)

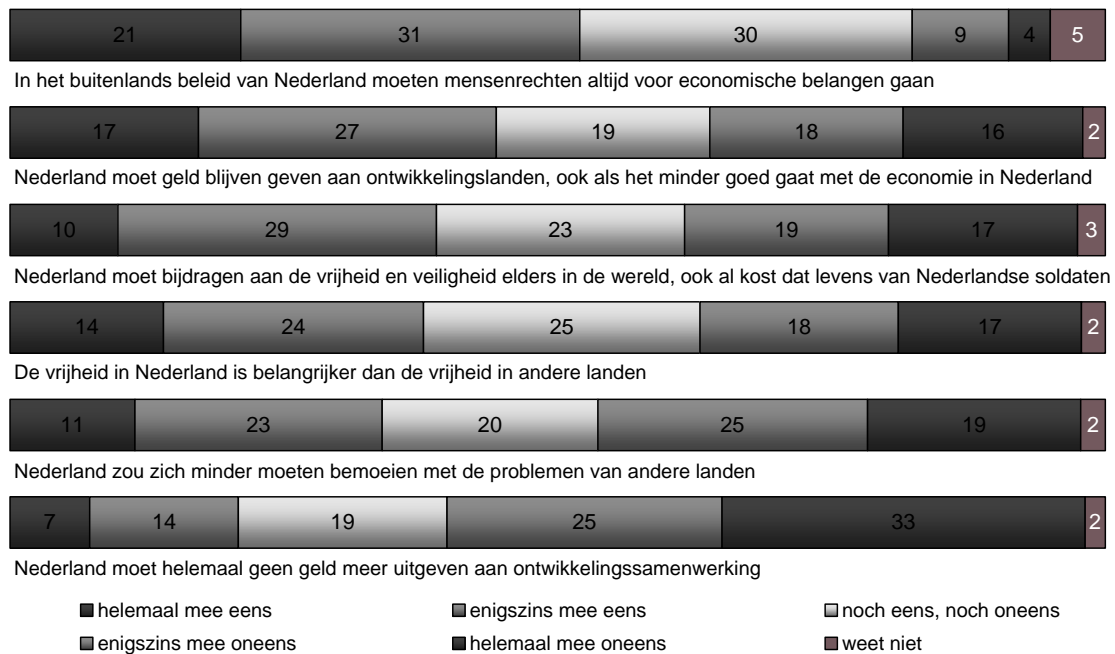
Men geeft het vaakst het antwoord dat Nederland het betreffende land economische sancties moet opleggen (47%). Ook ziet men het politiek isoleren van het betreffende land (40%) en het oproepen tot militair ingrijpen (33%) als goede maatregelen.

Ondervraagden tussen 35 en 64 jaar noemen vaker dat het opleggen van economische sancties aan het desbetreffende land een goede maatregel is. Hoger opgeleiden vinden politiek isoleren vaker een goede oplossing, terwijl lager opgeleiden deze oplossing minder vaak noemen.

2.3 Mensenrechten en ontwikkelingshulp gaan voor economische belangen

Na de vragen over solidariteit in de directe omgeving en in Nederland (hoofdstuk 1) hebben we ons gericht op hoe Nederlanders in mondiale zin solidair zijn. Rond dit onderwerp is een aantal stellingen voorgelegd.

19 | Internationale solidariteit van Nederland (N=967)

Van de ondervraagden is 52% het eens met de stelling dat in het buitenlands beleid van Nederland mensenrechten altijd voor economische belangen gaan moeten gaan. 44% van de ondervraagden is het eens met de stelling: 'Nederland moet geld blijven geven aan ontwikkelingslanden, ook als het minder goed gaat met de economie van Nederland'.

Over de bijdrage van Nederland aan vrijheid en veiligheid elders in de wereld zijn de meningen verdeeld. Aan de ene kant steunt 39% deze opvatting, aan de andere kant is 36% erop tegen. Ook omstreden is de vraag of de vrijheid in Nederland belangrijker is dan in andere landen. Volgens 35% is de vrijheid in Nederland niet belangrijker, volgens 38% wel.

Het minst eens zijn de ondervraagden het met de stellingen: 'Nederland zou zich minder moeten bemoeien met de problemen van andere landen (zoals schendingen van mensenrechten, onderdrukking en geweld)' (34%) en 'Nederland moet helemaal geen geld meer uitgeven aan ontwikkelingssamenwerking' (21%).

De ondervraagden vinden dat Nederland solidair moet zijn in internationale context en in internationale betrekkingen. Met stellingen die solidariteit benadrukken is men het meer eens dan met stellingen die weergeven dat Nederland zich alleen op de eigen (binnenlandse) politiek en economie moet richten. Opvallend is dat hoger opgeleiden het meer eens zijn met stellingen die internationale solidariteit benadrukken en lager opgeleiden het meer eens zijn met stellingen die nadruk leggen op de eigen politiek en economie van Nederland.

Een aantal van deze stellingen is ook in eerdere jaren voorgelegd. De trend door de tijd is als volgt:

20 | Internationale solidariteit van Nederland* (% enigszins eens + helemaal eens, naar meting)

	meting 2008	meting 2006	meting 2005	meting 2004	meting 2003
	%	%	%	%	%
• Nederland zou zich minder moeten bemoeien met problemen van andere landen (als schendingen van mensenrechten)	34	45	33	33	25
• Nederland moet geld blijven geven aan ontwikkelingslanden, ook als het minder goed gaat met de economie in Nederland	44	47	46	46	50
• Nederland moet helemaal geen geld meer uitgeven aan ontwikkelingssamenwerking	21	23	25	22	20

* deze vragen zijn in 2007 niet voorgelegd

Door de jaren heen vindt bijna de helft dat Nederland ook bij een mindere economische situatie geld moet blijven geven aan ontwikkelingslanden. Met de stelling dat Nederland daaraan geen geld zou moeten geven is circa een kwart het eens. Waar men in 2006 in sterkere mate vond dat Nederland zich minder zou moeten bemoeien met andere landen, is dat nu weer op het niveau van de jaren ervoor.

2.4 Op arbeidsomstandigheden wordt weinig gelet, wel bereidheid tot boycot

Hoe vertaalt zich deze solidariteit in het eigen gedrag? We hebben gevraagd of men bij de aanschaf van producten die in het buitenland gemaakt worden, erop let onder wat voor arbeidsomstandigheden deze productie heeft plaatsgevonden.

21 | Heeft u er bij het kopen van een product wel eens op gelet of dit is gemaakt met respect voor de arbeidsomstandigheden? (N=967)

	%
• nee, maar daar ben ik eigenlijk wel verantwoordelijk voor	45
• nee, maar daar ben ik ook niet verantwoordelijk voor	31
• ja	19
• weet niet	5

Van de ondervraagden geeft bijna de helft aan bij het kopen van een product er nooit op gelet te hebben of dit is gemaakt met respect voor de arbeidsomstandigheden, maar daar wel verantwoordelijk voor te zijn. Het antwoord 'Nee, maar daar ben ik ook niet verantwoordelijk voor' wordt door 31% gegeven en 19% van de ondervraagden geeft aan bij het kopen van een product wel te kijken of het gemaakt is met respect voor de arbeidsomstandigheden.

Jongeren (13-17) jaar zeggen vaker niet op de arbeidsomstandigheden te letten bij het kopen van een product en voelen zich hier ook niet verantwoordelijk voor. Ouderen (50-65 jaar) zeggen vaker wel te letten op de arbeidsomstandigheden bij het kopen van een product. Ook letten hoger opgeleiden hier vaker op dan lager opgeleiden.

Vervolgens is gevraagd of men mee zou doen aan een boycot van een product dat gemaakt is zonder respect voor arbeidsomstandigheden.

22 | *Zou u meedoen aan een boycot van een product dat gemaakt is zonder respect voor de arbeidsomstandigheden?*
(N=967)

	%
• zeker wel	15
• waarschijnlijk wel	38
• misschien wel, misschien niet	30
• waarschijnlijk niet	8
• zeker niet	5
• weet niet	5

Van de ondervraagden zou 15% zeker meedoen aan een dergelijke boycot en 38% waarschijnlijk wel, samen een meerderheid van 53%. Drie op de tien ondervraagden doen misschien wel, misschien niet mee, terwijl 13% aangeeft waarschijnlijk of zeker niet mee te doen. Ouderen (50-plus) zouden vaker meedoen aan een boycot dan jongeren (13-24 jaar).

De bereidheid om aan een boycot mee te doen is hoger bij degenen die nu al opletten bij hun aankoop en degenen die dat niet doen, maar vinden dat ze er wel voor verantwoordelijk zijn.. Bij de groep die niet verantwoordelijk acht om na te gaan hoe een product gemaakt is, is de bereidheid lager. Toch denkt nog een kwart waarschijnlijk of zeker aan een boycot mee te doen.

3 Vrijheid en grondrechten

In dit hoofdstuk gaan we in op het waarborgen van vrijheid door de bescherming van grondrechten. Paragraaf 3.1 gaat over de balans tussen eigen vrije keuzen en verplichtingen aan de maatschappij. Paragraaf 3.2 beschrijft welke voorwaarden vervuld moeten worden om je vrij te kunnen voelen en welke grondrechten men het belangrijkste vindt in de samenleving. In paragraaf 3.3 beschrijven we in hoeverre de grondrechten door de overheid beschermd worden en of Nederlanders elkaars grondrechten respecteren. Ook wordt aandacht besteed aan de voorwaarden die vervuld moeten worden om je vrij te kunnen voelen.

3.1 Je aan de wet houden is een plicht, vrijwilligerswerk een vrije keuze

In zijn 5 mei lezing van 2007 noemde Jan Pronk zeven manieren waarop ieder individu kan bijdragen aan vrijheid en democratie:

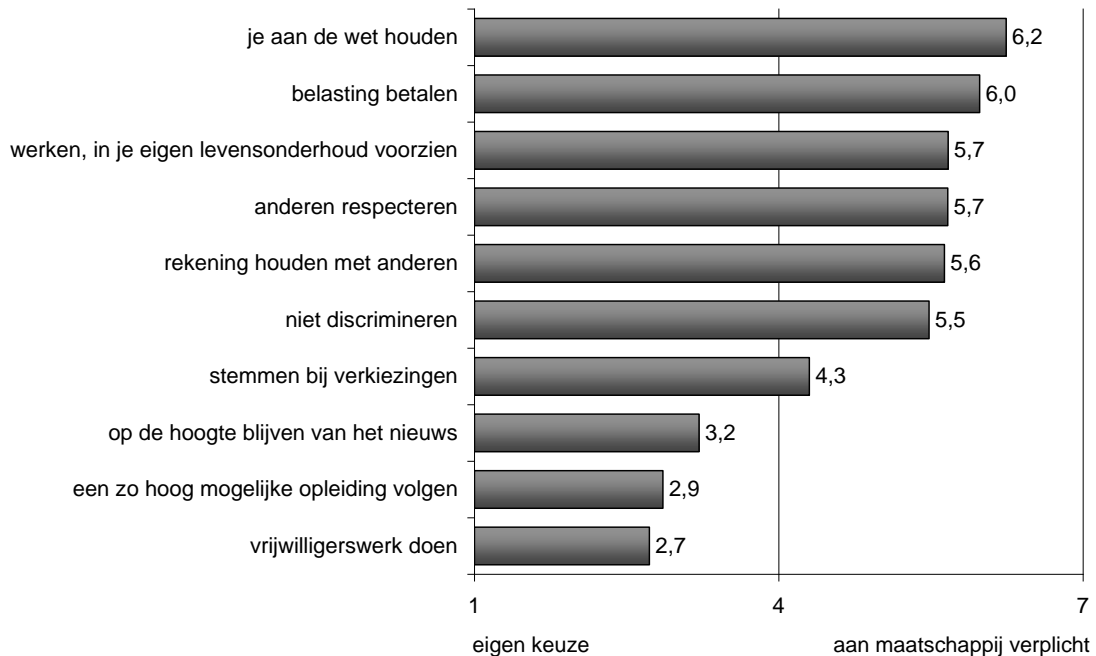
- de erkenning dat iedereen het recht heeft zijn eigen leven in te richten, zonder hetzelfde recht van een ander te beperken
- je verplaatsen in de positie van de ander en je inleven in zijn leefwereld
- telkens opnieuw vragen stellen, geen zogenaamde vanzelfsprekendheden accepteren
- je er niet bij neerleggen dat er grenzen, inclusief denken
- lezen, leren en luisteren, oprechte interesse voor andere en nieuwe ideeën
- actievoeren door je stem te verheffen en zorg dat er naar je geluisterd wordt
- je eigen vrijheid goed gebruiken en soms beperken ten behoeve van de collectieve vrijheid

Een democratische rechtsstaat heeft burgers nodig die zich daarvoor in willen zetten. Zijn er zaken waarvan je zelf kunt bepalen of je doet of laat - een eigen keuze die iedereen vrij kan maken – en zijn er zaken die je aan de maatschappij verplicht bent - en hoort iedereen dit te doen?

We hebben van tien onderwerpen, variërend van niet discrimineren tot belasting betalen, gevraagd hoe men deze verhouding ziet. Een score van 1 betekent dat het geheel een eigen keuze is, 7 duidt op een verplichting aan de maatschappij. De gemiddelde scores zijn in de volgende grafiek weergegeven.

23 | Is de volgende activiteit volgens u een persoonlijke keuze, of een plicht en hoort iedereen in een democratie dit te doen? (N=967)

De eerste twee onderwerpen die als een verplichting aan de maatschappij worden gezien hebben beide te maken met de geschreven regels van de maatschappij: 'je aan de wet houden' (6,2) en 'belasting betalen' (6,0). Ook werken en in je eigen levensonderhoud voorzien (5,7) ziet men als iets wat iedereen zou horen te doen. Ouderen (65-plus) zien deze zaken vaker als een verplichting aan de maatschappij.

De volgende drie onderwerpen hebben te maken met de manier waarop we in de samenleving met elkaar omgaan. Anderen respecteren (5,7), rekening houden met anderen (5,6) en niet discrimineren (5,5) zijn geen zaken die aan ieders vrije keuze worden overgelaten, maar het zijn verplichtingen aan de maatschappij. Met name ouderen (65-plus) benadrukken dit waar het gaat om rekening houden met anderen en niet discrimineren.

Over stemmen bij de verkiezingen (4,3) zijn de meningen verdeeld. Een grote minderheid beschouwt dit als ieders eigen keuze, een iets groter deel vindt dat iedereen dit hoort te doen. Met name jongeren (13-17 jaar) vinden het vooral een eigen keus, terwijl ouderen (65-plus) het vaker als een verplichting aan de maatschappij zien. Op de hoogte blijven van het nieuws (3,2), een zo hoog mogelijke opleiding volgen (2,9) en vrijwilligerswerk doen (2,7) worden vooral als eigen keuze beschouwd.

Na de geschreven regels die vooral als plicht aan de maatschappij worden gezien en voor jezelf zorgen, zien we een aantal zaken die met solidariteit te maken hebben waarvan ook verwacht wordt dat iedereen daaraan een bijdrage levert. Anderen respecteren, rekening houden met

anderen en niet discrimineren hebben te maken met hoe we met elkaar omgaan en elkaar helpen en ondersteunen.

Deze drie onderwerpen sluiten aan op de belangrijkste associaties die men met het begrip solidariteit heeft: anderen helpen en samen ergens voor gaan. Ook zijn zij nauw verbonden met de randvoorwaarden die Pronk schetste, je verplaatsen in de positie van de ander en inclusief denken. Ook vinden we in de zaken die aan de eigen keuze worden overgelaten terug wat Pronk omschrijft als de erkenning dat iedereen het recht heeft zijn eigen leven in te richten.

3.2 Vrijheid van meningsuiting, maar met respect voor anderen

Franklin D. Roosevelt pleitte in 1941 in een toespraak voor het Amerikaanse Congres voor het herstel van democratische waarden en vrijheden. Hij formuleerde toen zijn vier essentiële vrijheden, bekend geworden als de "Four Freedoms":

- Freedom of speech and expression (vrijheid van meningsuiting)
- Freedom of worship (vrijheid van godsdienst)
- Freedom from want (vrijwaring van gebrek)
- Freedom from fear (vrijwaring van angst)

We hebben gevraagd de vier vrijheden van Roosevelt te rangordenen: welke is het belangrijkste en welke daarna?

24 | Wat heeft u nodig om u vrij te kunnen voelen? (N=967; N=1009)

	als eerste genoemd 2008	als tweede genoemd 2008	als derde genoemd 2008	als eerste genoemd 2007	als tweede genoemd 2007	als derde genoemd 2007
	%	%	%	%	%	%
• in een veilig land kunnen leven	54	32	12	47	33	17
• een inkomen hebben en een plek om te wonen	23	37	29	30	33	27
• uit kunnen komen voor mijn meningen	17	27	46	18	27	45
• mijn eigen godsdienst kunnen belijden	5	5	12	5	6	10

De ondervraagden vinden het belangrijkste dat ze in een veilig land kunnen leven (*Freedom from fear*). Een meerderheid van 54% noemt deze vrijheid als eerste en dat is 7% meer dan in 2007. Met name de ouderen (65-plus) vinden veiligheid belangrijk. Daarna komt een inkomen hebben en een plek om te wonen (*Freedom from want*), genoemd door 37% van de ondervraagden. Lager opgeleiden noemen deze vrijheid vaker. Als derde wordt door 46% van de ondervraagden gekozen voor de vrijheid van meningsuiting (*Freedom of speech*). Hoger opgeleiden vinden deze vrijheid minder belangrijk.

Er is een grote overeenstemming tussen de bevolkingsgroepen over deze volgorde. Ook komt de volgorde waarin de vrijheden worden gezet overeen met die van 2007.

Vrijheid en solidariteit kunnen niet zonder het waarborgen van de grondrechten in de samenleving. Hoe belangrijk worden deze grondrechten gevonden in relatie tot elkaar? We hebben een negental grondrechten voorgelegd met de vraag welke rechten men het belangrijkste vindt.

25 | Welk recht vindt u het meest belangrijk? (maximaal 3 antwoorden, N=967)

	2008	2007	2006	2005	2004	2003
	%	%	%	%	%	%
• vrijheid van meningsuiting	54	60	70	66	64	67
• sociale rechten	46	44	51	51	52	42
• gelijke behandeling in gelijke gevallen	41	42	46	43	47	47
• recht op privacy	37	39	40	35	38	46
• vrijheid van godsdienst of levensbeschouwing	33	32	35	27	25	23
• recht op onaantastbaarheid van eigen lichaam	25	20	27	26	26	29
• bescherming van de woning	25	20	13	24	20	24
• verbod op discriminatie*	18	14	-	-	-	-
• kiesrecht	17	18	15	22	18	14

* vanaf 2007 is het verbod op discriminatie apart genoemd, naast gelijke behandeling in gelijke gevallen

De volgorde van belangrijkheid van de grondrechten verandert door de jaren heen nauwelijks. Evenals in voorgaande jaren staat de vrijheid van meningsuiting (54%) bovenaan, zij het dat dit minder nadrukkelijk wordt genoemd dan bijvoorbeeld in 2003 of 2006. Jongeren tussen de 13 en 24 jaar hechten hier meer waarde aan. Hierna volgen sociale rechten (46%) en gelijke behandeling in gelijke gevallen (41%).

Hoe belangrijk vindt men de verschillende kenmerken van de democratische rechtstaat? We hebben acht uitgangspunten van hoe een samenleving kan functioneren voorgelegd, met de vraag de drie belangrijkste te selecteren.

26 | Welke van de volgende zaken vindt u het belangrijkste in onze samenleving? (maximaal 3 antwoorden, N=967)

	2008	2007	2006	2005
	%	%	%	%
• de bereidheid om anderen in hun waarde te laten	58	42	42	40
• dat iedereen het recht heeft voor zijn/haar mening uit te komen	51	62	64	60
• dat besluiten genomen worden op basis van argumenten en niet op basis van dreigementen	48	47	51	48
• dat iedereen voor de wet gelijk is	45	52	52	54
• de erkenning dat mensen het recht hebben om van elkaar te verschillen	44	43	35	35
• dat er niet gediscrimineerd mag worden	21	16	19	15
• solidariteit met de zwakken	19	14	17	15
• dat er ook rekening gehouden wordt met de standpunten van minderheden	9	16	16	13

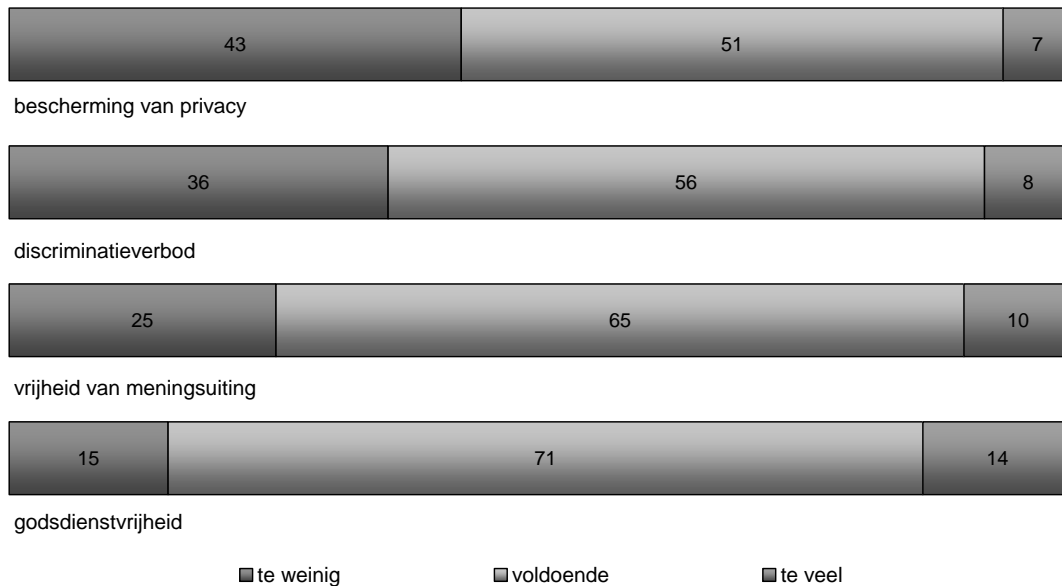
Ten opzichte van voorgaande jaren zien we dat het recht om voor je mening uit te komen (51%) niet meer als belangrijkste wordt genoemd. Voor de jongeren tussen 13 en 24 jaar is dit nog wel het belangrijkste onderwerp, net als voor de lager opgeleiden. Dit jaar staat de bereidheid om anderen in hun waarde te laten (58%) bovenaan. Dit onderwerp stond in de afgelopen jaren niet bij de belangrijkste drie. Een kanttekening bij de verschillen tussen 2008 en voorgaande jaren is dat in de vraagstelling deze keer gesproken wordt over 'samenleving' in plaats van de term 'democratie' die tot nu toe werd gebruikt. Het kan zijn dat de gewijzigde vraagstelling de voornaamste oorzaak is, maar het is ook mogelijk dat er een werkelijke verschuiving heeft plaatsgevonden. In dit laatste geval duiden de resultaten erop dat de zorg over hoe we met elkaar omgaan toeneemt en men vindt dat de vrijheid van meningsuiting soms is doorgeschoten.

Het recht om van elkaar verschillen (44%) en het tegengaan van discriminatie (21%) worden dit jaar vaker genoemd. Hoger opgeleiden hechten meer waarde aan het recht tot verschil, terwijl lager opgeleiden dat minder belangrijk vinden. Daarentegen wordt het tegengaan van discriminatie door hoger opgeleiden minder belangrijk gevonden. Als zevende onderwerp komt solidariteit met de zwakken (19%) en de rij wordt gesloten door het rekening houden met de standpunten van minderheden (9%).

3.3 Overheid moet privacy meer beschermen, burgers moeten elkaars mening meer respecteren

Grondrechten zijn rechten die alle burgers hebben en waarin zij door de overheid beschermd dienen te worden. Gebeurt dit ook in voldoende mate? We hebben dit gevraagd voor een viertal grondrechten: bescherming van privacy, discriminatieverbod, vrijheid van meningsuiting en godsdienstvrijheid.

27 | In welke mate vindt u dat de overheid in Nederland het volgende grondrecht van haar burgers beschermt? (N=967)

Van alle grondrechten vindt een meerderheid dat de overheid die in voldoende mate beschermt. Het discriminatieverbod (56%) en privacy (51%) worden slechts volgens een kleine meerderheid voldoende beschermd.

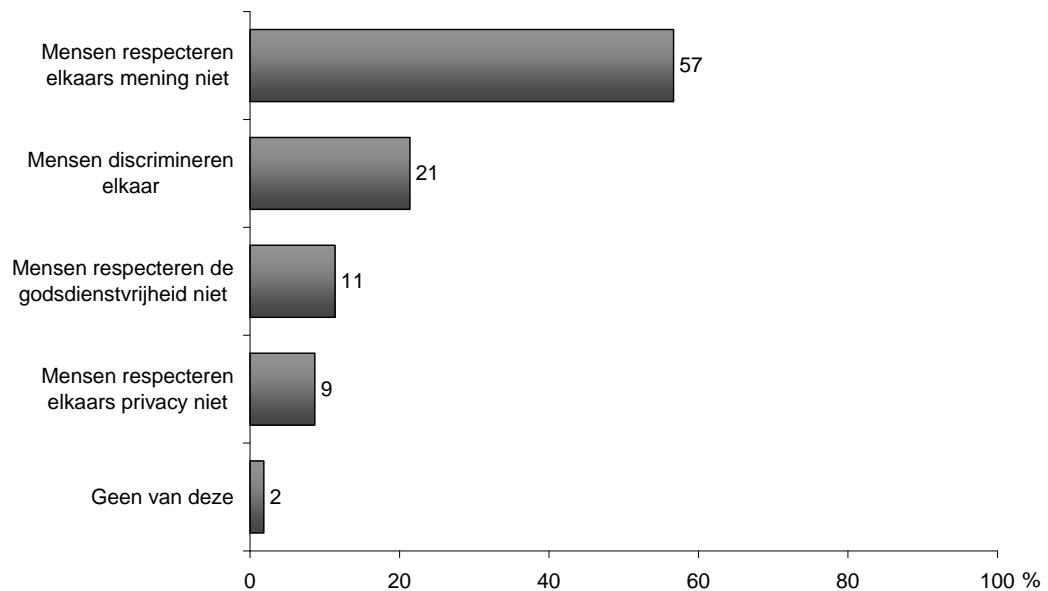
Lager opgeleiden zijn vaker van mening dat de vrijheid van meningsuiting te weinig wordt beschermd. Ouderen (65-plus) zijn vaker van mening dat de vrijheid van meningsuiting te veel wordt beschermd. Jongeren (13-17 jaar) vinden vaker dat het verbod op discriminatie te weinig wordt beschermd.

De overheid wordt geacht een ieders grondrechten te beschermen, maar ook burgers onderling dienen deze rechten te respecteren. We hebben gevraagd van welk grondrecht men vindt dat Nederlanders dit het minst respecteren.

---

28 | Welk grondrecht vindt u dat Nederlanders het minst respecteren? (N=967)

Een meerderheid (57%) vindt dat Nederlanders elkaars mening niet respecteren. Jongeren tussen de 13 en 24 jaar herkennen dit probleem minder dan de oudere groepen. Hoger opgeleiden noemen het gebrek aan respect voor elkaars mening vaker. Op afstand volgt een tweede grondrecht dat niet wordt gerespecteerd: 21% vindt dat het verbod op discriminatie het minst wordt gerespecteerd. Dit wordt vooral herkend door jongeren tussen de 13 en 24 jaar.

Het respecteren van de godsdienstvrijheid (11%) en privacy (9%) worden minder vaak genoemd bij de grondrechten die Nederlanders bij elkaar niet respecteren. Ondervraagden tussen de 35 en 49 jaar evenals middelbaar opgeleiden noemen het gebrek aan respect voor godsdienstvrijheid vaker. Lager opgeleiden geven vaker aan dat Nederlanders geen respect hebben voor elkaars privacy.

Bijlagen

Bijlage 1 Onderzoeksverantwoording

Vragenlijst

Door Veldkamp is een conceptvragenlijst opgesteld, waarbij grotendeels geput is uit de vragenlijsten die in de voorgaande metingen zijn gebruikt. Daarnaast is een aantal vragen rondom het thema vrijheid en solidariteit toegevoegd. In nauw overleg met het Nationaal Comité 4&5 mei is de vragenlijst definitief gemaakt. De invulduur bedroeg gemiddeld 33 minuten.

Methode

Voor de gegevensverzameling is gebruik gemaakt van onze database TNS NIPObase CASI. Dit is een database van huishoudens die over een pc en een modem beschikken en die zich bereid hebben verklaard aan onderzoek mee te werken. Met behulp van hun pc vullen deze personen met enige regelmaat (d.w.z. circa 1x per maand) de aan hen elektronisch toegestuurde vragenlijsten in. De interviews vinden plaats via de 'self-completion methode'. Het invullen van de vragenlijsten gebeurt offline. Het modem van de respondenten wordt daarbij uitsluitend als verzendmedium gebruikt.

Het panel bestaat in totaal uit 200.000 personen. De werving voor het panel geschiedt grotendeels via traditionele onderzoek- instrumenten. Bij de diverse mondelinge en telefonische omnibussen van Veldkamp en TNS NIPO wordt de bereidheid voor deelname aan het panel getoetst. Bij al deze onderzoeken is sprake van random sampling: iedere groep uit de samenleving heeft in principe een even grote kans om in de steekproef te komen. De huishoudens waarvan de panelleden deel uitmaken, zijn in het bezit van een computer met internetverbinding.

Steekproef en veldwerk

Uitgegaan is van het ondervragen van 900 Nederlanders van 13 jaar en ouder voor zes leeftijdscategorieën met eenzelfde aantal waarnemingen (150 per categorie). Dat betekent dat de jongste leeftijdscategorieën sterk zijn oververtegenwoordigd (13-17 jaar en 18-24 jaar). Hierdoor is het mogelijk om per onderscheiden leeftijdscategorie uitspraken te doen.

Er is een steekproef uit TNS NIPObase getrokken van N=1284. Het veldwerk is uitgevoerd van 22 februari tot en met 2 maart 2008. Van de benaderden hebben N=967 deelgenomen aan het onderzoek, waarmee de respons uitkomt op 75%. De netto steekproef is op een aantal kenmerken (sekse, leeftijd, opleidingsniveau, grootte huishouden, regio en stedelijkheidsgraad) vergeleken met landelijke cijfers (volgens de Gouden Standaard) en waar nodig herwogen. Het resultaat is dat we kunnen spreken van een representatieve steekproef op deze achtergrondkenmerken.

Wijze van rapporteren

In het rapport zijn de resultaten weergegeven in afgeronde percentages, waarbij percentages met de eerste decimaal ≥ 5 naar boven zijn afgerond en percentages met een decimaal < 5

naar beneden. Indien hierdoor bij optelling kolom- of rijtotalen groter of kleiner dan 100% ontstonden, dan zijn deze *niet* gecorrigeerd. Bij de figuren en tabellen zijn de letterlijke teksten van de voorgelegde vragen opgenomen, tenzij het gaat om uitsplitsingen naar verschillende groepen of samenvoeging van verschillende vragen.